

3. КИЇВЬСЬКА ДЕРЖАВА

Факти:

Розселення східнослов'янських племінних союзів (поляни, древляни, сіверяни, волиняни, уличі, тиверці, білі хорвати). Руська земля. Утворення Київської держави (Русі-України). Внутрішньо- та зовнішньополітична діяльність князів/княгині: Олега, Ігоря, Ольги, Святослава. Князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Запровадження християнства як державної релігії. «Руська правда». Правління Ярославичів (Ізяслав, Святослав, Всеволод). Князювання Володимира Мономаха та його сина Мстислава Великого в Києві. Боротьба з половецькою загрозою. Роздробленість Київської держави. Розвиток суспільно-політичного та господарського життя Київської держави (Русі-України). Поширення писемності. Розвиток культури й освіти Київської держави (Русі-України).

Дати:

860 р. – похід Аскольда на Константинополь, укладення першого відомого договору Русі з Візантією;

907, 911, 941, 944 рр. – походи князів на Константинополь;

882 р. – об'єднання північних та південних руських земель Олегом;

988 р. – запровадження християнства як державної релігії;

1019–1054 рр. – князювання Ярослава Мудрого в Києві;

1036 р. – розгром печенігів князем Ярославом Мудрим;

1056–1057 рр. – створення Остромирового Євангелія;

1097 р. – Любецький з'їзд (снем) князів;

1113 р. – укладення «Повісті минулих літ»; початок правління Володимира Мономаха в Києві;

1187 р. – перша згадка назви «Україна» в писемних джерелах; створення «Слова о полку Ігоревім».

Персоналії: Аскольд, Олег, Ігор, Ольга, Святослав, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Ярослав Осмомисл, літописець Нестор, митрополит Іларіон, іконописець Алімпій.

Поняття та терміни: «племінний союз», «князь», «полкуддя», «язичництво», «християнство», «шлюбна дипломатія», «роздробленість», «віче», «вотчинне землеволодіння», «бояри», «смерди», «ізгої», «закупи», «ікони», «мозаїка», «фреска», «книжкова мініатюра», «билини», «літопис».

Основні предметні вміння та навички:

- розпізнавати на картосхемі території розселення східнослов'янських племінних союзів у 8–9 ст., шлях «із варягів у греки», походи князів на Константинополь, походи князя Святослава, територіальні межі Київської держави (Русі-України) за Олега та Ярослава Мудрого; Київське, Чернігівське, Переяславське, Галицьке, Волинське князівства за доби роздробленості (12 ст.);

- характеризувати розвиток політичного, соціального і господарського життя Київської держави; внутрішню та зовнішню політику Аскольда, Олега, Ігоря, Ольги, Святослава, Володимира Великого та Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, його сина Мстислава; розвиток Київського, Чернігівського, Переяславського, Галицького і Волинського князівств за доби роздробленості;

- пояснювати, у чому полягає значення та наслідки внутрішньо- та зовнішньополітичної діяльності князів, Любецького з'їзду князів, причини та сутність політичної роздробленості Київської держави (Русі-України);

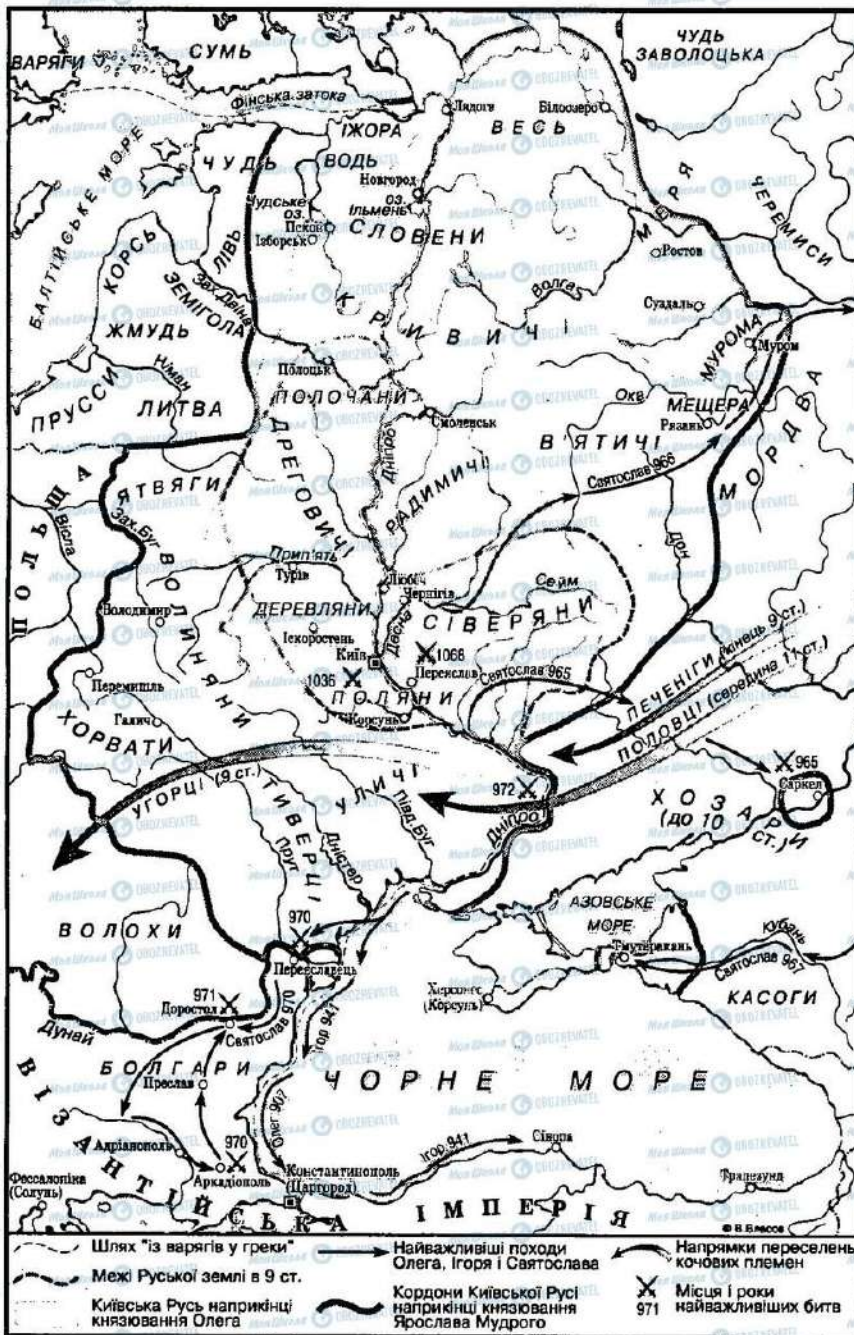
- визначати передумови та історичне значення запровадження християнства як державної релігії, етапи розвитку Київської держави (Русі-України), наслідки походів князів, суть роздробленості.

РОЗСЕЛЕННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМІННИХ СОЮЗІВ – ПРЕДКІВ УКРАЇНЦІВ. Назви східнослов'янських племінних союзів зберіг літопис «Повість минулих літ». Так, на території сучасної України, за літописом, мешкало сім племінних об'єднань: поляни, древляни, волиняни, хорвати, уличі, тиверці та сіверяни. Звертаємо вашу увагу, що поряд із назвою волиняни літописець уживає ще дві – дуліби та бужани.

КНЯЗЬ АСКОЛЬД. РУСЬКА ЗЕМЛЯ. Закріплення за державою з центром у Києві назви *Руська земля* відбулося в другій половині 9 ст. і було пов'язане з діяльністю київських володарів Діра та Аскольда. Одні, пристаючи до думки автора «Повісті минулих літ», вважають їх варязькими воеводами. Інші вбачають у Дірові та Аскольдові полянських князів – нащадків Кия.

Про князювання Діра сьогодні нічого певного сказати не можна. Значно більше відомо про Аскольда, з яким дослідники пов'язують засвідчений чужоземними джерелами морський похід проти Візантії 860 р. Зібравши чимале військо,

Назва	Територія розселення
поляни	Середнє Подніпров'я «в лісах на горах понад річку Дніпром»
древляни	між річкою Случчю і Дніпром, Прип'яттю й Тетереvom
дуліби (волиняни)	на захід до Західного Бугу
сіверяни	на лівих притоках Дніпра «на Десні, і по Сейму, і по Сулі»
тиверці	землі між Дністром і Карпатами
уличі	між Дніпром та Південним Бугом
хорвати	Прикарпаття

Київська Русь у 9-11 ст.

Аскольд пограбував і спустошив передмістя візантійської столиці, а сам Константинополь протримав тиждень в облозі. Потужний удар руського флоту змусив Візантію визнати Русь як державу. **Як зауважив літописець, відтоді вона стала називатися Руською землею.** З походом на Візантію 860 р. історики пов'язують першу спробу впровадження заходами князівської влади християнства на теренах Руської держави.

У 882 р. князя Аскольда, за свідченням літопису, було вбито, й княжити в Києві розпочав Олег, який діяв від імені сина Рюрика – Ігоря.

КНЯЗЮВАННЯ ОЛЕГА (882–912 рр.).

За свідченням літописця, Олег княжив у Києві 30 років. Олег підкорив **деревлян і сіверян**. Згодом новий київський князь заходився розширювати межі своїх володінь. Року 885 Олег приєднав землі радимичів, пішов у похід проти уличів і тиверців. На початку 10 ст. Олег домовився про участь у його військових походах князів хорватів, тиверців і волинян. Під владою Олега ще до походу на Київ перебували племінні союзи словенів і кривичів, а також північні неслов'янські народи, зокрема меря, весь, чудь. За свідченням літопису, року 907 стався переможний похід проти Візантії. Умови угоди були надзвичайно вигідні для Русі. Їх було уточнено в 911 р. після нового Олегового походу. Укладення Олегом партнерської угоди з Візантією мало виняткове значення, оскільки засвідчило міжнародне визнання Руської держави. **Договір підвів риску під тим періодом історії Київської держави, що його визначають як становлення.**

КНЯЗЮВАННЯ ІГОРЯ (912–945 рр.).

Здобувши владу після смерті Олега в 912 р., син князя Рюрика Ігор правив у Києві до 945 р. Своє князювання він розпочав сутичкою з **деревлянами**, у протистоянні з ними знайшов свою смерть. Не хотіли визнавати Ігорева владу й **уличі**. Силу зброї довелося застосовувати й проти **тиверців**. Здійснював Ігор і військові походи проти Візантії. Літопис розповідає про два такі походи. Перший, року 941, був невдалим. Човни русичів наразилися на **грецький вогонь** візантійців. Новий похід стався 944 р. й без військових дій закінчився укладенням мирної угоди. У зовнішній політиці Ігор мусив зважати не лише на Візантію, а й на **печенігів** – кочовий народ, який уперше наблизився до кордонів Русі в 915 р.

ПРАВЛІННЯ ОЛЬГИ (945–964 рр.).

Наступниками Ігоря на великокнязівському столі були його дружина **Ольга** та син **Святослав**. Ольга вперше в історії Руської держави вдалася до заходів, що передбачали ліквідацію місцевих князівств: вона скасувала

правління деревлянського князя Мала, підпорядкувавши деревлянську землю безпосередньо Києву. Приборкавши деревлян, Ольга заходилася впорядковувати збір данини. Було, зокрема, встановлено фіксовані розміри данини – уроки. Визначено адміністративно-господарські осередки, де представники князівської влади регулярно збирали встановлену данину – погости.

Найважливішим зовнішньополітичним партнером Руської держави за часів Ольги лишалася Візантія. Більш-менш усталеною датою подорожі Ольги до Константинополя є 957 р., хоча літописець називає іншу. Мету поїздки княгині Ольги до Константинополя визначають по-різному. Літописець і житійна література причини візиту вбачали у прагненні Ольги охреститися. Більшість сучасних дослідників вважає, що Ольга вирушила до Константинополя вже охрещеною. Тож, вирушаючи до Царгорода (так називали столицю Візантії русичі), княгиня, очевидно, прагнула поновити мирну міждержавну угоду між Руссю та Візантією.

Деяке погіршення відносин із Візантією змусило Ольгу шукати іншого сильного союзника. У західноєвропейських джерелах збереглося свідчення про посольство княгині Ольги, надіслане 959 р. до германського імператора Оттона I. Руські послы були вповноважені просити германського володаря надіслати до Києва священиків для поширення християнства, а також клопотатися про встановлення відносин «миру й дружби». Оттон I задовольнив прохання княгині і 961 р. надіслав до Києва кількох священиків на чолі з єпископом Адальбертом, однак розгорнути діяльність у руських землях вони не змогли.

КНЯЗЮВАННЯ СВЯТОСЛАВА (964–972 рр.). 964 р. до влади прийшов син Ольги князь Святослав. У 964–966 рр. він підкорив в'ятичів, які мешкали в басейні Оки, завдав поразки волзькокамським булгарам, а близько 965 р. – розгромив Хозарський каганат і зруйнував його столицю *Итиль*. У супереч гучним перемогам Святослава, мало хто з істориків оцінює його політику щодо Хозарії позитивно. Адже Хозарський каганат, немовби щит, захищав руські землі від набігів численних східних кочовиків. Із занепадом Хозарії кочові орди посунули на Русь. Відвойовані на сході землі треба було захищати, а сил для того в Руської держави бракувало. Тож територіальні придбання Святослава дуже швидко було втрачено. Не менш масштабною й так само малорезультативною була кампанія Святослава на Балканах. Розпочата 967 р., вона тривала кілька років і

складалася з двох походів. Перший похід закінчився підкоренням значної території Болгарії: за свідченням літопису, було захоплено 80 міст, навіть столицю своєї держави князь мав намір перенести до *Переяславця на Дунаї*. Після повернення в 970 р. до Болгарії Святославу вдалося підкорити практично всю країну, включно з її столицею. У битві під Аркадіополем Святослав зазнав поразки, а навесні 971 р. розпочав війну з візантійським імператором Іоанном I Цимісхієм, який вирішив покласти край присутності руського князя на Балканах. Після оборони Доростола Святослав підписав (971 р.) з Візантією мирний договір, за яким відмовився від претензій на візантійські володіння в Криму та на Дунаї. Навесні 972 р., повертаючись до Києва, дружина Святослава потрапила в засідку, організовану біля дніпрових порогів печенігами, яких підмовили візантійці. Святослав загинув.

5

КНЯЗЮВАННЯ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО (980–1015 рр.). ЗАПРОВАДЖЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА ЯК ДЕРЖАВНОЇ РЕЛІГІЇ.

Посівши в 980 р. великокнязівський стіл, Володимир Святославович заходився послідовно приєднувати до Києва нові території та приборкувати непокірні місцеві князівські династії. Тож Володимир не обмежувався встановленням формальної зверхності у вигляді виплати давнини, а замінював у центрах основних руських земель племенних князів на своїх синів і довірених бояр. Підлегли території втрачали племенні назви, натомість їх поступово починали називати землями за головним містом: Київська земля, Чернігівська земля, Переяславська земля, Новгородська земля тощо. Отже, за правління Володимира відбулася заміна родоплеменного поділу Київської Русі на територіальний. Розширюючи територію своїх володінь, Володимир відчутно відсунув кордони в західному напрямку. До Київської держави увійшли землі волинян та карпатських хорватів.

Володимир мусив клопотатися про ідеологічне обґрунтування влади київського князя. Для всієї держави мусив бути єдиний Бог, який своєю волею надав право володарювати київському князеві. Наміри охрестити Русь мали ще князь Аскольд і княгиня Ольга. Та втілити їх судилося Володимирові.

● **Язичництво** – релігійні вірування, відповідно до яких обожнюють сили природи, рослини і тварин, а також людиноподібних істот: русалок, берегинь та ін.

● **Християнство** – віра в триєдиного Бога – Бога Отця, його сина Ісуса Христа та Святого Духа.

Прийняття християнства на Русі справило величезний вплив на подальший розвиток держави. Унаслідок запровадження християнства в Київській державі було зміцнено владу київського князя, навколо Києва тісніше згуртовано різноплевні території, покладено край породженим місцевими язичницькими віруваннями настроям замкненості й відокремленості від інших територій.

У міждержавному житті наслідки впровадження християнства виявилися **у встановленні рівноправних відносин із християнськими країнами**, передусім з Візантією, у зростанні ваги **дипломатії**.

До безпосередніх наслідків запровадження християнства як державної релігії належить заснування Володимиром **церковної організації**.

Наслідки заходів Володимира з поширення освіти були безпосередньо пов'язані з запровадженням християнства, проте яскраво вони виявилися через кілька десятиліть – коли на Русі розквітла **книжна культура, архітектура й живопис**.

За часів Володимира київський **дитинець** (центральна укріплена частина міста) зріс у кілька разів. Його захищали потужні стіни, вал і рів. До **«міста Володимира»** – так називають дитинець, розбудований Володимиром – можна було потрапити кризь в'їзні ворота. **Окрасою «міста Володимира» була мурована церква Богородиці (Десятинна)**, будівництво якої тривало **від 989** впродовж семи років. Поряд з церквою Богородиці розташовувалися **князівські палаци**. На дитинці мешкали й найзможніші київські можновладці. Вирувало життя на київському **Подолі**. З-поміж його мешканців були купці та майстровий люд – гончарі, кожум'яки, ювеліри тощо. На Подолі швартувалися кораблі купців-гостей з різних куточків світу, тут розташовувалася київська гавань.

За князя Володимира для захисту від нападів печенігів було споруджено сотні кілометрів захисних дерево-земляних укріплень і низки фортець на південно-східному кордоні Руської держави – так звані **Змієві вали**. Будівництво укріплень тривало й за наступних часів. Змієві вали мали загальну довжину близько 1 тис. км. Володимир почав карбувати перші руські монети. Археологи знайшли Володимирові монети зі срібла (**срібляники**) та із золота (**златники**). На деяких монетах як герб Володимира було викарбовано тризуб.

КНЯЗЮВАННЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО (1019–1054 рр.).

У **1019 р.** великокнязівський стіл посів син Володимира – **Ярослав**. Проте єдиновладним володарем Київської Русі князь став лише **1036 р.** Ярослав по-

вернув під свою владу червенські міста, відвойовані під час князівських усобиць Болеславом Хоробрим; ходив на північ, на узбережжя Балтійського моря, де в Чудській землі заклав м. Юр'їв; не полишав будівництва, розпочатого батьком, на південному кордоні Русі; остаточно здолав печенігів, розбудовував Київ. Князь опікувався будівництвом церков, підтримував церковну організацію. Так, за сприяння Ярослава Мудрого **1051 р.** було поставлено першого митрополита з русичів – ним став **Іларіон**. У **1051 р.**, сповіщав літописець, чернець **Антоній** заснував Печерський монастир. Ярослав був першим, хто уклав **писаний збірник руських законів**, який дослідники називають **«Правдою Ярослава»**, або **«Найдавнішою правдою»**. Той документ складався з 18 статей, які започаткували славнозвісний збірник законів – **«Руську правду»**.

У зовнішній політиці неабиякого значення Ярослав надавав **міждинастичним шлюбом**. Так, дочок він видав заміж: Анастасію – за угорського короля Андраша, Єлизавету – за норвезького короля Гаральда, а по його смерті – за норвезького короля Свена, Анну – за французького короля Генріха I.

Щоб уберегти синів од князівських усобиць, Ярослав подбав про **новий принцип столонаслідування**, що ґрунтувався на старшинстві. Ярослав віддав Київ старшому синові Ізяславу, Чернігівщину – Святославу, Переяславщину – Всеволодові, Володимир-Волинський – Ігореві, а Смоленськ – Вячеславу, заповівши їм «не переступати братнього уділу». Задум Ярослава полягав у тому, щоб кожен із синів почергово перебував на київському столі: щойно звільнявся стіл у котрійсь із земель, як відбувалося пересунення братів на щабель вище та ближче до Києва. Головним, за розпорядженням Ярослава, мав бути старший із братів.

ПРАВЛІННЯ ЯРОСЛАВИЧІВ. БОРОТЬБА ЗА КИЇВСЬКИЙ СТИЛ. Володіючи найважливішими територіями, старші Ярославичі спершу правили державою досить злагоджено. Найбільшим їхнім клопотом були **половці**, які вперше підійшли до руських кордонів у **1055 р.** Перша велика битва відбулася року **1068** на річці Альті. Об'єднане військо трьох Ярославичів зазнало нищівної поразки. У результаті повстання киян князя **Ізяслава** було вигнано. Проте незабаром Ізяслав знову посідає великокнязівський стіл. Року **1073** між синами Ярослава Мудрого стався розкол. Заручившись підтримкою Всеволода, **Святослав** пішов на Київ, вигнав Ізяслава і став великим князем київським. Після трирічного князювання Святослава (**1073–1076**), поки

Ізяслав лаштувався до походу на Київ, київським князем став **Всеволод**. Року **1078** старший Ярославич утретє посів київський стіл, проте цього ж року повновладним київським володарем знову став **Всеволод**. Наступником Всеволода на великокнязівському столі з 1093 р. був Святополк Ізяславич. Коли **1113 р.** він помер, кияни, розчаровані його не дуже вдалим володарюванням, повстали, вимагаючи собі за князя Володимира Мономаха.

ЛЮБЕЦЬКИЙ З'ЇЗД. Ініційований **Володимиром Всеволодовичем Мономахом** з'їзд князів у Любечі **1097 р.**, окрім згоди у спільній відсічі нападам половців, схвалив принцип князівської **вотчини**. Вотчинні землі закріплювалися за певними гілками князівського роду й могли передаватися у спадок дітям та онукам. Київ було визнано вотчиною нащадків Ізяслава в особі київського князя Святополка Ізяславича, Чернігів належав Святославичам, а Переяслав – Володимирові Всеволодовичу (Мономаху). Та хоч якою одностайністю були, за свідченням літописця, позначені рішення Любецького з'їзду, вони не поклали край суперечкам князів. Водночас уперше в Русі офіційно утверджувався принцип спадкового володіння (від батька до сина) підвладними територіями (уділами), який закріплював їх за певними родинами роду Рюриковичів.

ПРАВЛІННЯ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА (1113–1125 рр.). Посівши київський стіл, Володимир Мономах поставив собі за мету зміцнення великокнязівської влади та посилення державної єдності Русі. З-поміж заходів князя, спрямованих на поліпшення внутрішньополітичної ситуації, винятково важливе місце мало його законодавство: було схвалено **«Устав»**, що став доповненням до **«Руської правди»**.

Правління Володимира Мономаха стало часом розбудови Києва. Неповдалік столиці, зокрема, було споруджено міст через Дніпро. Як і Ярослав Мудрий, Володимир укладав династичні шлюби з європейськими володарями. Міждинастичні зв'язки поєднували Київ із Візантією, Англією, Швецією, Норвегією, Данією, Німецькою імперією, Угорщиною. Володимир Мономах здійснив близько 80 успішних походів проти половців.

КНЯЗЮВАННЯ МСТИСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА (1125–1132 рр.). Про семирічне володарювання Мстислава в Києві свідчить імення Великий, яким його стали пошановувати. Мстислав уміло керував державою, зміцнював великокнязівську владу, тримаючи в покорі поровистих родичів. Кілька успіш-

них походів проти половців, які спробували «підвести голову» після смерті Мономаха, забезпечили спокій на південних рубежах держави. За Мстислава поживався західний напрямок зовнішньої політики. З літопису довідуємося, що київський князь ходив походами на Литву. За Мстислава в Києві було закладено кам'яні церкви святого Федора та Богородиці Пирогощої, освячено церкву святого Андрія Первозванного Янчиного монастиря. По смерті Мстислава Київська Русь остаточно розпалася на окремі політично незалежні князівства.

ПРИЧИНИ ТА СУТНІСТЬ РОЗДРОБЛЕНОСТІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ. Історики по-різному пояснюють причини роздробленості Київської Русі. Називають з-поміж них такі: велику територію держави й етнічну неоднорідність населення; князівські усобиці; відсутність сталого порядку стонаслідування; занепад торговельного шляху «з варяг у греки».

Основною ж причиною більшість дослідників вважає **розвиток великого землеволодіння, зміцнення його вотчинної форми**. Удільні князі і місцеве боярство (великі землевласники) не були зацікавлені в сильній владі великого князя київського. Володарі удільних князівств провадили власну внутрішню політику, на свій розсуд розв'язували питання війни та миру, укладали угоди із сусідами. Таких удільних князівств у середині 12 ст. було близько 15, з яких 5 сформувалися на українських теренах: Київське, Чернігівське, Переяславське, Волинське й Галицьке.

Порівняння меж удільних земель із територіями племінних об'єднань східнослов'янських племен, що склалися впродовж доби розселення (5–7 ст.), наштотувало вчених на думку, що багато важив у роздробленості Київської Русі **різний етнічний склад її територій**. Пригальмовані на якийсь час сильною централізованою владою процеси визрівання українців, білорусів і росіян поживалися, тільки-но та влада ослабла і коли склалися сприятливі умови в господарському житті. На слушність цієї думки вказує той факт, що одними з перших перестали коритися Києву Полоцьке князівство (Білорусь), Новгород і Владимиро-Суздальське князівство (сучасні російські терени).

І все ж, попри незворотність розпаду і зростання самостійності земель-князівств, Київська Русь до середини 13 ст. була єдиною державою з єдиною територією, спільними законами і єдиною церквою.

• Київ залишався, хоча дедалі більшою мірою формально, стольним містом, і за право покняжити в ньому змагалися руські князі з різних князівств.

6

● **Добою роздробленості** дослідники називають період в історії Київської Русі від середини 12 до середини 13 ст. Звертаємо увагу, що йдеться не про суцільну смугу міжкнязівських усобиць: хоч їх і справді не бракувало, проте траплялися вони і в попередні часи. Та якщо раніше Руська держава, переживши

чвари й розбрат, лишалася централізованою монархією, то від середини 12 ст. нею почало керувати об'єднання найсильніших князів – правителів удільних князівств. Узаконена Любецьким з'їздом вотчинна система розвинулась настільки, що удільні князі дедалі більше почувалися у своїх володіннях незалежними

господарями. У зміцненні самостійності удільних князівств і полягає сутність роздробленості.

● **Федерація** (від лат. *foederatio* – союз, об'єднання) – форма державного устрою, союзна держава, що складається з кількох державних утворень, за якими зберігається певна самостійність.

- Як і за часів Мономаха, князі (коли частіше, коли рідше) збиралися на з'їзди, де й намагалися розв'язати суперечливі проблеми, здебільшого пов'язані з організацією спільних походів проти половців.
- Кожен удільний князь, тільки-но здобував київський стіл, намагався скористатися своїм становищем для посилення великокнязівської влади й відновлення централізації держави.

Сучасні історики **роздробленість** витлумачують не як розпад держави, а як зміну її устрою та форми правління. Київську Русь часів роздробленості дослідники називають **федеративною** монархією. Форму правління, властиву Київській Русі часів роздробленості, визначають як **колективний союз-рентитет**: замість одного великого князя владу здійснює об'єднання найвпливовіших князів однієї династії Рюриковичів.

КИЇВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО. БОРОТЬБА ЗА КИЇВСЬКИЙ СТИЛ. Найгостріші міжкнязівські суперечки впродовж 12 – у першій половині 13 ст. спалахували за київський стіл. Нічого дивного в цьому не було, адже **Київ лишався на ті часи одним із найбільших і найбагатших європейських міст.** Тут розташовувалися численні двори бояр і купців, великі ремісничі майстерні. У Києві мешкало близько 50 тис. душ. Тут перебувала резиденція митрополитів. Київське князівство було найбільш заселеним князівством Київської Русі. Літописи називають 80 міст і містечок, розташованих тут.

Великі території, вигідне розташування, розвинене господарство Київського князівства приваблювали ласих до багатства князів. Та ще більше вабила можливість, ставши київським князем, здобути авторитет старшого над усіма князями. За часів роздробленості за право княжити в Києві змагалися зі зброєю в руках князі чернігівські, волинські, переяславські, ростово-суздальські, смоленські... Правителі в Києві заступали один одного через 6–8 років, а то й частіше. І жоден не мав спокійного князю-

вання, змушений відбиватися від збройних домагань претендентів. Найдовше за доби роздробленості тривало князювання в Києві співправителів **Святослава** (1177–1194 рр.) та **Рюрика** (1180–1202 рр.). Ці князі належали до двох найвпливовіших родів – чернігівських Ольговичів і смоленських Ростиславичів.

ЧЕРНІГІВСЬКЕ ТА ПЕРЕЯСЛАВСЬКЕ КНЯЗІВСТВА. За доби розробленості Чернігівське князівство розпалося на менші уділи. Найвпливовішим з-поміж них було Новгород-Сіверське князівство. Стольне місто Чернігів поступалося розмірами лише Києву. На початку 12 ст. територія Чернігівського князівства охоплювала лівобережні землі в басейнах Десни і Сейму, Сожу і верхньої Оки. Від Київської землі Чернігівщину відділяв Дніпро. У Чернігівському князівстві було чимало міст. Найбільші з-поміж них – Чернігів, Новгород-Сіверський, Путивль, Брянськ, Курськ, Стародуб – згадуються в джерелах у зв'язку з багатьма подіями руської історії. Чернігів був добре укріпленим і мав гарне сполучення з іншими містами. Чернігівські князі ревно дбали про розбудову міста. Протягом 12 ст. у місті збудовано славетний **Борисоглибський собор** – один із найкращих на Русі, Михайлівську, Благовіщенську, П'ятницьку, Успенську церкви, кожна з яких гідна була зватися перлиною давньоруської архітектури.

Чернігівські землі, за заповітом Ярослава Мудрого, належали **Святославі**. Його сини Олег і Давид стали засновниками династій чернігівських князів – Олговичів (літопис їх називає **Ольговичами**) та Давидовичів. Саме представники цих династій вершили долю чернігівських земель. Та ще від Святослава Ярославича чернігівські князі не полишали мрії здобути Київ. Про силу Чернігівського князівства свідчить той факт, що декому з його князів і справді поталанило правити в Києві. Таким був, зокрема, Всеволод Ольгович, що правив у Києві в 1139–1146 рр.

Географічне розташування Переяславського князівства визначало життя переяславців, адже їхня

земля служила щитом для Києва й решти руських територій. Переяславське князівство загалом не мало політичної незалежності й майже цілковито залежало від Києва. *Піднесення Переяславського князівства за часів роздробленості пов'язують, зокрема, з князем Володимиром Глібовичем.* У розповіді про смерть цього князя під 1187 р. літописець ужив назву «Україна». Це – найдавніша згадка топоніма «Україна» в писемних джерелах.

ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ. КНЯЗІ. Найбільшу владу в Київській Русі мали князі. Вони були не лише верховними правителями всієї країни або землі-князівства, а й головними розпорядниками місцевого життя загалом. Князі опікувалися законодавством і судочинством, керували військом, ухвалювали рішення про оборону країни, беручи безпосередню участь у військових походах. Вони налагоджували відносини з сусідніми державами, укладали мир або оголошували війну.

Князями і в Київській Русі, і в Галицько-Волинській державі були нащадки Ігоря Рюриковича – «єдиного діда внуки». З усіх князів київський князь мав найбільшу владу; решта князів корилася йому як найстаршому, найавторитетнішому. Такі міжкнязівські відносини називають **васалітетом**, а форму державного правління – **монархією**. Сильною владою київського князя була не в усі часи Київської Русі. Причини цього дослідники вбачають:

- по-перше, у відсутності законів, які визначали б умови передачі влади й міжкнязівські стосунки, крім принципу старійшинства, що його постійно порушували;
- по-друге, у розвиткові великого землеволодіння та федеративному устрої держави, де окремі землі-князівства мали чималі права й суперничали з Києвом.

Отже, політичний устрій Київської Русі та Галицько-Волинського князівства дослідники визначають як монархічно-федеративний.

Крім князів, державну владу в руських землях здійснювали **ради при князях, князівські з'їзди (снеми), віча**.

СОЦІАЛЬНИЙ УСТРІЙ. Верхівку соціальної піраміди руського суспільства посідали **князі**. Князі мали найбільшу владу в державі, були найбільшими землевласниками. Важливо, що на відміну від інших верств середньовічного суспільства князівська верства була найбільш замкненою, доступ до неї давало тільки народження. Тільки син князя міг бути князем.

Крім князів, до панівних верств належали **бояри**. Боярські роди формувалися з місцевої родоплеменної знаті, а також із впливових дружинників, які за військову службу отримували від князів земельні маєтки. Боярська верства, так само, як і князівська, не була однорідною.

Привілейованою соціальною групою руського суспільства були **дружинники**. Вони не лише брали участь у військових походах, а й обіймали певні урядові посади. За вірну службу князеві дружинники отримували грошову винагороду, а також землю, що ставала їхнім **умовним володінням**, тобто належала доти, доки дружинник служив своєму сюзеренові-князю.

До привілейованих верств відносять і **духівництво**, яке поділялося на верхівку (митрополит, єпископи, ігумени монастирів) та рядових священнослужителів.

На середніх шаблях суспільної піраміди перебували міська заможна верхівка, а також купці.

Нижчі шаблі соціальної піраміди руського суспільства посідали: смерди, закупи, рядовичі, челядь, наймити, холопи. Найчисленніша група тогочасного населення – селяни-смерди. Вони були особисто вільними, мали власне господарство, землю, мешкали в князівських селах і платили князеві **данину**. Якщо смерд через якісь обставини втрачав власне господарство, то він міг позичити гроші – **«купу»** – у землевласника, але цю позику мусив відробити. Отож, селянин, який працював «за купу» в господарстві пана, називався **закупом**. Відпрацювавши борг, такий тимчасово залежний селянин ставав вільним. Різновидом закупів були й **рядовичі**, адже обставини перетворення смерда на закупа закріплювалися в договорі-ряді. Звідси й витлумачують назву «рядович». До багатьох русичів застосовували назву «наймит», «челядин». Особливу групу населення становили **ізгої**. Так називали людей, які з різних причин випадали зі свого звичного середовища, втрачали з ним зв'язок. На відміну від челяді й холопів, ізгої були особисто вільними людьми.

ФОРМИ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ. ПОВИННОСТІ. Основними землевласниками тоді були князі. Великий князь київський уважався головним власником землі. Залежні від нього удільні князі володіли окремими землями – Чернігівською, Переяславською, Волинською, Галицькою тощо. Проте поступово склалося **вотчинне землеволодіння**, яке передбачало закріплення тих або тих територій за певною гілкою князівського роду. У Київській Русі та Галицько-Волинській державі були дві основні форми земле-

7

володіння: умовне (памістя) і безумовне (вотчина). Упродовж століть вони співіснували, хоча їх співвідношення в різні історичні періоди було різним.

Тягар повинностей лягав на плечі селян. Вони не володіли землею. Працюючи на землі землевласника, вони мусили або певний час працювати на пана, або віддавати йому частину продуктів, вироблених у власному господарстві, або сплачувати грошовий податок. У Київській Русі селяни здебільшого віддавали землевласникам продукти (данину). З часом набув поширення грошовий податок. До найдавніших форм збирання данини належало полюддя. Княгиня Ольга запровадила фіксовані розміри данини – уроки. Данину збирали спершу від кожного будинку-двору – диму (подимне), а згодом від кожного земельного наділу – від рала. Серед продуктів, якими сплачували данину, були мед, віск, збіжжя, хутро. Інша форма повинностей – відробітки. Їхня роль зростала, коли землевласники прагнули отримати сільськогосподарську продукцію для продажу. За таких умов вони мали власні великі господарства, де й відробляли залежні селяни. Крім того, сільське населення було змушене брати участь у будівництві міст та укріплень.

ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ. Провідним заняттям руського населення було **сільське господарство**. Чільне місце, як і раніше, посідало **землеробство**. Русичі навчилися застосовувати плуг. Удосконалювалося й **городництво**. Вирощували різноманітні овочі: капусту, ріпу, огірки, гарбузи, часник, моркву, буряки, цибулю. Плекали наші предки й **сади, надаючи перевагу яблуням, грушам, сливам, вишням**. Важливою галуззю сільського господарства було **тваринництво**: русичі розводили велику рогату худобу, свиней, овець, коней. У сільськогосподарських роботах застосовували коней. Істотного поширення набули **промисли**: мисливство, рибальство та бджільництво.

Провідна галузь ремісничого виробництва – **видобуток заліза**, поширеним відповідно було й **ковальство**. На 12–13 ст. припав розквіт **склоробства**. Поважною справою було й **гончарство**. Крім названих, розвивалися й інші ремесла: обробка кістки, дерева й каменю, виготовлення цегли й вапна, ткацтво, кравецтво (пошиття одягу), шевство (шиття та лагодження взуття), обробка шкур тощо.

Розвиток **зовнішньої торгівлі** визначало розташування руських земель – на перехресті важливих міжнародних торговельних шляхів. Це і відомий шлях «з варяг у греки», або **Грецький** (до Візантії), Соляний (до Центральної та Західної Європи)

та Залозний (до Кавказу й арабського Сходу) шляхи.

На руських землях ходили карбовані гроші інших держав – здебільшого **арабські дирхеми**. Першим почав карбувати власну монету Володимир Великий – **срібляники** й **златники**. Від середини 11 ст. набули поширення гроші у вигляді злиwkів срібла усталеної ваги та форми – **гривні**. На наших теренах були відомі гривні двох видів – київські шестикутні та чернігівські плескаті. Використовували також **вагове срібло**. Однак кількість грошей (грошова маса) не встигала за розвитком торгівлі, і тому в 12–13 ст. в обігу знову (як за давніх часів) з'явилися **шкур'яні гроші** – шкурки білки й куніці.

НАЙДАВНІШІ ПАМ'ЯТКИ ПИСЕМНОСТІ. Наші уявлення про рівень письменності населення Київської Русі ґрунтуються не стільки на збережених книжкових пам'ятках (адже книги створювалися найосвіченішими людьми), скільки на випадкових написах на побутових речах, зброї, стінах храмів, каменях тощо. Такі написи називають **епіграфічними пам'ятками**. Надзвичайно цінним історичним джерелом є графіті Софії Київської. У Києві виявлено й інші епіграфічні знахідки на ремісничих виробках: пряслицях, ливарних формочках, господарських посудинах – корчагах, давній цеглі тощо.

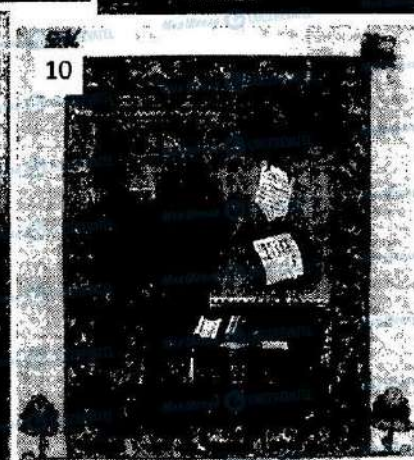
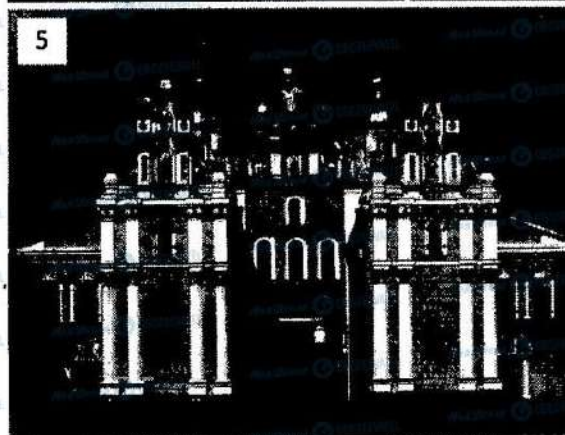
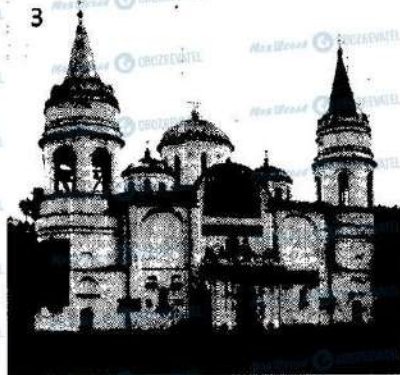
КНИЖКОВІ ПАМ'ЯТКИ. Найдавнішою точно датованою книжною пам'яткою Русі є **Остромирове Євангеліє**. Створили цю книгу (власне, переписали) в Києві в 1056–1057 рр. З-поміж найдавніших книг, що збереглися донині, є й такі, які призначалися для світського читання. Йдеться про «**Ізборники**» – збірки різних творів грецьких авторів богословського та повчального змісту, більша частина яких розтлумачує складні місця з Біблії, це своєрідні енциклопедичні довідники. Їх збереглося два – 1073 і 1076 рр. Перший у назві береже ім'я київського князя Святослава Ярославовича, хоч, як зазначають дослідники, замовляв цю книгу його брат князь Ізяслав. З книжкових пам'яток 12 ст. найвідоміше **Мстиславове Євангеліє**, переписане близько 1115 р.

ОСВІТА. Піклування про освіту від часів запровадження християнства перебрали держава й церква. За князювання Володимира Святославовича в Києві вже існувала **школа для навчання дітей** з найближчого оточення князя. Діяла школа й при Софійському соборі. Року 1086 онука Ярослава Мудрого **Янка Всеволодівна** заснувала в Київському Андріївському монастирі школу для жінок.

ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ТА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА, ОБОВ'ЯЗКОВІ ДЛЯ РОЗПІЗНАВАННЯ

1. Софійський собор у Києві. Перша половина 11 ст. Сучасний вигляд.
2. Мозаїки Богоматері Оранти та Христа Вседержителя із Софійського собору в Києві. Перша половина 11 ст.
3. Спасо-Преображенський собор в Чернігові. 1036 р. Сучасний вигляд.
4. Успенський собор Києво-Печерської лаври. 1073–1078 рр.
5. Михайлівський Золотоверхий собор Михайлівського монастиря в Києві. 1108–1113 рр. Сучасний вигляд.
6. П'ятницька церква в Чернігові. Кінець 12 – початок 13 ст.
7. Родина князя Святослава Ярославича. Мініатюра з «Ізборника». 1073 рр.
8. Свенська ікона Богородиці зі святыми Антонієм та Феодосієм Печерськими (початок 12 ст.).
9. Вишгородська ікона Богородиці. Перша половина 12 ст.
10. Євангеліст Лука. Мініатюра з Остромирового Євангелія. 1056–1057 рр.

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ. Ще до виникнення писемності у східних слов'ян побутували фольклорні твори: обрядові пісні, легенди, загадки, сказання, заклинання, епічні й ліричні пісні. Від часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави до нас дійшли легенди й перекази, дружинні, святкові, весільні пісні, казки, колядки, прислів'я, приповідки, магичні заклинання й замовляння. Самобутнім жанром були **билини** (старини). Найдавнішими вважаються биліни Київського, або Володимирового, циклу.

ЛІТЕРАТУРА. *Оригінальна*, тобто власна, незапозичена *літературна творчість* наших предків за часів Київської Русі була започаткована *літописами*. Вважають, що найдавніший літопис було створено за часів Аскольда в другій половині 9 ст. Проте він, як і наступні літописні зведення, не зберігся. Першим літописом, що дійшов до нас, є **«Повість минулих літ»**. Його створено на початку 12 ст. При складанні «Повісті...» використано давніші літописи. Текст «Повісті минулих літ» дійшов до нас у великій кількості списків – копіях пізнішого часу. Найвідомішими з них і такими, що найточніше передають давній текст, вважають Лаврентіївський (1377 р.), Іпатіївський (поч. 15 ст.), Радзивілівський (кінець 15 ст.) списки.

У «Повісті...» викладено події від 860 р. до 1111 р. Один із пізніших списків цього літописного зведення зберіг ім'я автора-упорядника – ченця Києво-Печерського монастиря **Нестора**. До продовжень «Повісті...» належить **Київський літопис**, який охопив час від 1111 р. до 1200 р. Він розповідає про події в різних землях Київської Русі, але в центрі оповідей – Київ і Київська земля. Основний зміст літопису – боротьба князів за київський стіл, боротьба русичів проти половців.

У записах Лаврентіївського списку під 1096 р. вміщено пам'ятку, відому під назвою **«Повчання Володимира Мономаха»**. На переконання Мономаха, князь має подавати своїм дітям приклад вірцевого правителя, навчати гідної цього високого звання поведінки та способу життя.

Найвизначнішою пам'яткою руської літератури є «Слово о полку Ігоревім». «Слово...» написано на основі конкретного історичного факту – невдалого походу 1185 р. новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців. Автор закликав князів забути чвари, об'єднатися й захистити рідну землю від небезпечного ворога. На думку дослідників, «Слово...» створене по свіжому сліду події –десь у серпні – вересні 1187 р.

Серед жанрів оригінальної літератури варто зга-

дати про **церковні проповіді**. Вони були **повчальні** та **урочисті**. *Урочисті проповіді* склалися для освічених людей – князів, бояр, духівництва. *Першим оригінальним літературно-церковним твором* з тих, що збереглися, і чудовим зразком урочистої проповіді є **«Слово про закон і благодать»** митрополита Іларіона. Твір було написано між 1037–1050 рр. у період воєнних сутичок Русі з Візантією, напружених відносин між руською та візантійською церквами. Константинополь докладав зусиль, аби не дозволити руській церкві канонізувати (оголосити святым) хрестителя Русі – князя Володимира, адже поява власного святого засвідчила б неабиякий авторитет Русі в новій вірі. У своїй проповіді Іларіон палко обстоював інтереси Русі.

АРХІТЕКТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСІ. Архітектурі належало провідне місце в мистецтві Київської Русі. Упродовж багатьох століть основним будівельним матеріалом у наших предків було дерево. Архітектура за часів Київської Русі розвивалася в містах, де споруджали князівські палаці, боярські хорони, оборонні укріплення.

Із запровадженням християнства почали будувати **храми**. Багато церков споруджали з дерева, але до наших днів вони не збереглися. Камінь у будівництві храмів наші предки почали застосовувати від 10 ст. Нещодавно з'ясовано, що найдавнішою кам'яною спорудою (якщо не брати до уваги візантійський Крим) була церква-ротонда Пресвятої Богородиці, збудована за княгині Ольги у 961–962 рр. на зразок каплиці палацу Карла Великого в Аахені. Будівництво церкви пов'язують з місцією єпископа Адальберта.

Протягом 989–996 рр. у Києві з каменю будували **храм Богородиці**, відомий під назвою **Десятинної церкви**. Вважається, що зведення Десятинної церкви не лише започаткувало активне кам'яне храмове будівництво, а й певною мірою визначило його особливості. Кам'яне будівництво особливо поживилося за князювання Ярослава Мудрого. У Києві тоді було збудовано найбільший собор держави – **Софію Київську**, Золоті Ворота, храми Георгіївського та Ірининського монастирів. Будівництво розгоралося не тільки в стольному місті. У Чернігові князь Мстислав Володимирович 1036 р. збудував Спасо-Преображенський собор. Видатною пам'яткою давньоруської архітектури був **Успенський собор Печерського монастиря**, збудований протягом 1073–1078 рр. У 1108–1113 рр. великий київський князь Святополк-Михайло Ізяславович збудував **Святомихайлівський Золотоверхий собор**.

У 30–80-ті рр. 12 ст. архітектурні обриси храмів, споруджених у київській, чернігівській та переяславській землях, змінюються, набуваючи рис фортечних споруд, важких, із вікнами-бійницями й масивним декором. Прикладом таких пам'яток є **церква Богородиці Пирогощі (Заступниці) в Києві (1132–1136), Борисоглібський собор у Чернігові (1128)**. Від кінця 12 ст. найпоширенішими стають храми з одним куполом пірамідальної побудови. Зразком таких храмів є **П'ятницька церква в Чернігові**, споруджена наприкінці 12 ст.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО. Серед пам'яток тогочасного образотворчого мистецтва найбільше вражають монументальні зображення – **мозаїки та фрески**, якими оздоблювали храми. Шедеврами світового рівня є **мозаїки Софійського та Михайлівського соборів у Києві**. Найвеличнішими мозаїчними зображеннями Софійського собору є **Богоматір Оранта та Христос Вседержитель**. Останнім храмом, інтер'єр якого, окрім фресок, прикрасили ще й мозаїки, був Михайлівський Золотоверхий собор Михайлівського монастиря в Києві. Як і мозаїки, фрески в руських храмах створювали за візантійськими традиціями. Крім мозаїк і фресок, храми оздоблювали **іконами**.

Перші ікони привозили на Русь із Візантії. Так, шедевр візантійського малярства **Вишгородська ікона Богородиці** привезена до Києва з Константинополя в 30-ті рр. 12 ст. До 1155 р. ікона перебувала у Вишгороді – одній із резиденцій київських князів. 1155 р. вишгородський князь Андрій Боголюбський вивіз Вишгородську ікону до Суздаля. Пізніше, коли князь переніс свою столицю у Владимир-на-Клязьмі, він забав туди й ікону, яка відтоді стала називатися Владимирською.

Незабаром після впровадження християнства на наших теренах виникали місцеві осередки іконопису. Створювали ікони в іконописних майстернях у монастирях. Діяли вони в Києві, Чернігові, Галичі тощо. Джерела зберегли відомості про одного з найперших руських іконописців – київського майстра **Аліпія (Алімпія)**. Від нього бере свій початок славетна малярська школа Києво-Печерського монастиря. Унікальною пам'яткою цього малярського осередку є **ікона Богородиці зі святыми Антонієм та Феодосієм Печерськими**, яку за найсучаснішими дослідженнями датують початком 12 ст.

Шедевром світового мистецтва є **мініатюри Остромирового Євангелія (1056–1057 рр.)**. Книгу прикрашено численними ініціалами, заставками й трьома сторінковими мініатюрами із зображенням еван-

гелістів Іоана, Марка й Луки. Цікавим прикладом мистецтва книжкової мініатюри є **«Ізборник Святослава» 1073 р.** На другому аркуші цієї книги вміщено мініатюру, на якій зображено князя Святослава Ярославовича із сім'єю. Це один з перших давньоруських групових портретів реальних людей.

Тренувальний тест до теми 3

Завдання 1–48 мають чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Виберіть правильний варіант відповіді.

1. У якому рядку цифри, якими позначено землі східнослов'янських племінних союзів у 8–9 ст., відповідають їхнім назвам?

А	Б	В	Г

А 1) тиверці, 2) поляни, 3) сіверяни, 4) хорвати, 5) волиняни

Б 1) волиняни, 2) поляни, 3) сіверяни, 4) уличі, 5) тиверці

В 1) волиняни, 2) деревляни, 3) сіверяни, 4) хорвати, 5) поляни

Г 1) деревляни, 2) поляни, 3) сіверяни, 4) волиняни, 5) хорвати

2. З походом кого з київських володарів на Візантію пов'язують першу спробу впровадження християнства заходами князівської влади?

А	Б	В	Г

А Аскольда 860 р. Б Олега 907 р.

В Ігоря 912 р. Г Ольги 953 р.

3. Коли відбулися події, про які йдеться в уривку з історичного джерела?

«Аскольд же й Дір прийшли. І вискочили всі інші вої з човнів, і мовив Олег Аскольдові й Дірові: «Ви оба не є ні князі, ні роду княжого. А я єсмь роду княжого. – І тут винесли Ігоря. – А се – син Рюриків. І вбили вони Аскольда й Діра...»

А	Б	В	Г

А на початку 9 ст. Б наприкінці 9 ст.

В на початку 10 ст. Г наприкінці 10 ст.

4. Доповніть твердження.

Похід князя Олега проти Візантії в 907 р. закінчився...

А	Б	В	Г

А укладенням шлюбу князя з візантійською принцесою

Б відмовою князя від захоплених ним придунайських земель

В укладенням вигідного для Русі договору про сплату данини

Г знищенням руського флоту за допомогою «грецького вогню»

5. Що з переліченого стосується князя Олега?

А	Б	В	Г

А прагнути продовжити війну на Балканах, призначив своїх синів намісниками в землях Русі

Б відмовся від візантійських володінь на Дунаї та в Криму за угодою з імператором

В на знак перемоги в поході прибав свого щита на Золоті Ворота візантійської столиці

Г сутичкою з деревлянами розпочав своє князювання, у протистоянні з ними знайшов свою смерть

6. Назву якого міста пропущено в уривку з історичного джерела?

«Пішов Олег на греків, Ігоря зоставивши в Києві... І прибув він до _____, а греки замкнули Суд і город заперли. І вийшов Олег на берег, і повелів воям виволотити кораблі на берег. І повелів Олег воям своїм колеса зробити і поставити на колеса...»

А	Б	В	Г

А Пантікапей

Б Корсунь (Херсонес)

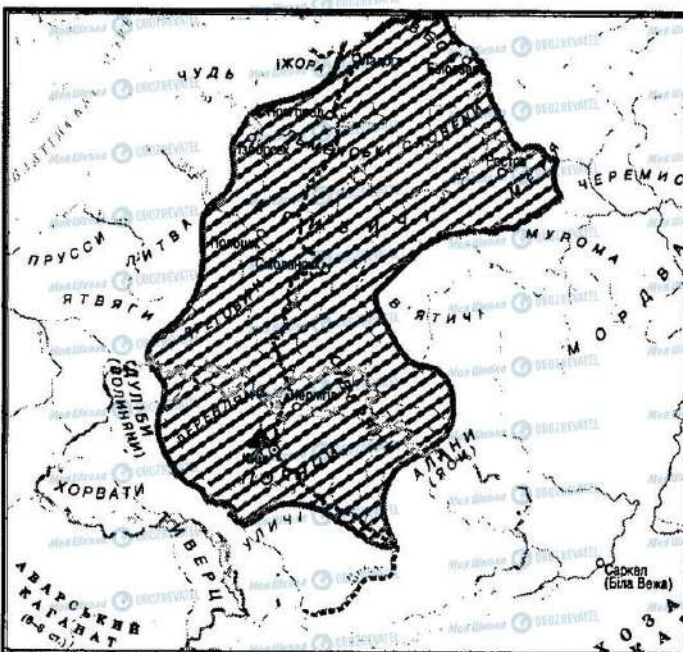
В Царгород

Г Афіни

7. На картосхемі заштриховано територію, яка...

А	Б	В	Г

А належала до складу Руської держави за попередників Аскольда

Б перебувала у складі Руської держави за князювання Аскольда

В належала до складу Київської Русі наприкінці князювання Олега

Г перебувала у складі Київської Русі за князювання Святослава

8. Що з переліченого стосується князя Ігоря?

А	Б	В	Г

А був першим з руських князів, хто здійснив похід проти Візантії

Б був першим християнином з-поміж відомих нині київських князів

В літописець про нього казав: «Він є новим Константином великого Риму»

Г був першим Рюриковичем на київському столі

9. Коли відбулися події, про які йдеться в уривку з літопису?

«Ольга з сином Святославом зібрала воїв, багатьох і хоробрих, і пішла на Деревлянську землю. І вийшли деревляни насупротив. І коли зійшлися обидва війська до купи, кинув списом Святослав на деревлян, а спис пролетів між ушима коня і вдарив під ноги коневі, бо був Святослав зовсім малим.»

А	Б	В	Г

А 946 р. **Б** 957 р.

В 951 р. **Г** 962 р.

10. Доповніть речення.

Очоловши державу, княгиня Ольга...

А	Б	В	Г

А вийшла заміж за деревлянського князя Мала

Б упорядкувала збір данини

В організувала воєнний похід проти Візантії

Г запровадила християнство як державну релігію

11. Які з тверджень стосуються князя Святослава Ігоровича?

1 боровся з братами за київський великокнязівський стіл

2 приєднав до Русі землі деревлян та сіверян

3 охрестився у Візантії сам й охрестив своїх дружинників

4 розгромив Хозарський каганат і зруйнував його столицю

5 захопив 80 міст під час першого Балканського походу

А	Б	В	Г

А 1, 4 **Б** 2, 3

В 3, 5 **Г** 4, 5

12. Назву якого міста пропущено у фрагменті літопису?

«Коли ж охрестили Володимира в _____, то передали йому віру християнську, кажучи так: «Хай не спокусять тебе деякі з еретиків. А ти віруй, так говорячи: «Вірую во єдиного Бога Отця Вседержителя, Творця неба і землі.»

А	Б	В	Г

А Корсунь

Б Царгород

В Київ

Г Чернігів

13. Доповніть твердження.

Зміцнення влади князя Володимира Святославича, згуртування навколо Києва різноплемінних територій стало одним з наслідків...

А	Б	В	Г

А створення нової системи оборони на південному кордоні

Б запровадження християнства як державної релігії Київської Русі

В укладення першого писаного збірника законів «Руська правда»

Г одруження князя з візантійською принцесою Анною

14. Які землі позначено штрихуванням на карті?

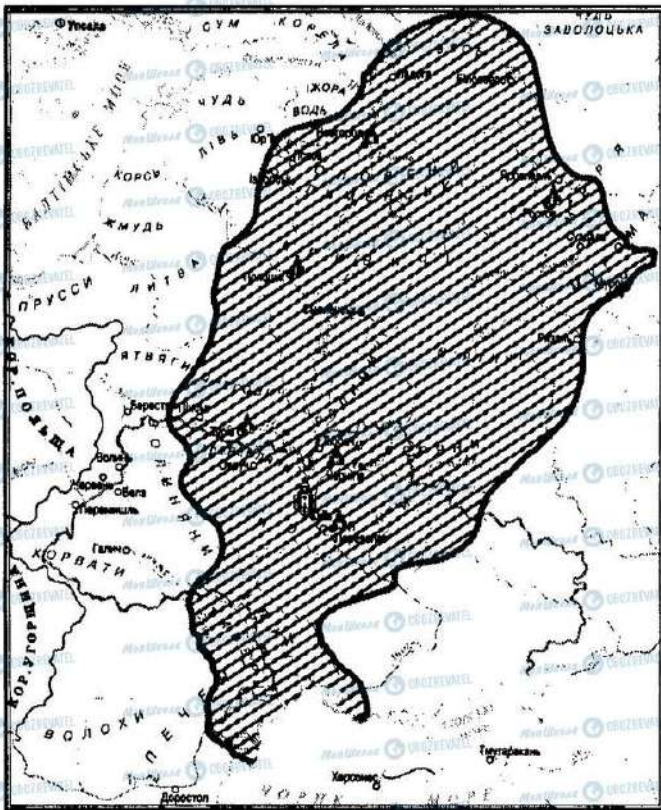
А	Б	В	Г

А терени Русі на початку князювання Святослава Ігоровича

Б терени Русі на початку князювання Володимира Святославича

В терени Русі наприкінці князювання Володимира Святославича

Г приєднані землі до володінь Володимира Святославича за його князювання

15. Що з переліченого стосується Володимира Святославовича?

А	Б	В	Г

А за пропозицією візантійського імператора розпочав військові дії в Болгарії

Б розгорнув у Києві будівництво, внаслідок якого дитинець зріс у кілька разів

В розгромив Хозарський каганат і зруйнував його столицю

Г перший похід проти Візантії був невдалим, руський флот знищено

16. Чим відома київська церква Богородиці (Десятинна)?

А	Б	В	Г

А Тут було поховано першого князя-християнина Аскольда.

Б Церкву було збудовано за княгині Ольги.

В Тут схвалювали договір з Візантією за князя Ігоря.

Г Це перший кам'яний християнський храм Київської Русі.

17. Назву якого народу пропущено в літописному уривку, присвяченому діям Ярослава?

«... почали йти на приступ, і зступилися вони на тім місці, де ото є нині свята Софія, бо тоді це було поле поза городом. І сталася січа люта, і ледве одолів під вечір, і побігли ... в різні боки, і не знали вони, куди втікати».

А	Б	В	Г

А авари Б варяги

В хозари Г печеніги

18. Назву якої європейської держави пропущено в тексті?

«За князювання Ярослава встановилися дружні відносини Русі з ..., з династією Капетингів. Налагоджено їх було завдяки одруженню короля Генріха I з Анною Ярославною».

А	Б	В	Г

А Візантія Б Польща

В Франція Г Угорщина

19. Для оздоблення якого храму були створені зображені мозаїки?

А	Б	В	Г

А Десятинної церкви в Києві

Б Софійського собору в Києві

В Спасо-Преображенського собору в Чернігові

Г Михайлівського Золотоверхого собору в Києві

20. Кого з князів після утвердження в Києві було вигнано під час повстання киян, спричиненого поразкою Ярославичів від половців на р. Альті?

А	Б	В	Г

А Ізяслава Б Святослава

В Всеволода Г В'ячеслава

21. Коли відбулися наведені події?

«Прибули Святополк Ізяславич, і Володимир Всеволодович, і Давид Ігорович, і Василько Ростиславич, і Давид Святославич, і брат його Олег і зібралися в горді Любечі, щоб уладнати мир. І говорили вони один одному, кажучи: «Пощо ми губимо Руськую землю, самі проти себе зваду маючи? А половці землю нашу розносять і раді є, що межі нами війна донині. Відтепер з'єднаймося в одне серце і обережімо Руську землю. Кожен хай держить отчину свою...»

А	Б	В	Г

- А у середині 11 ст.
 Б наприкінці 11 ст.
 В на початку 12 ст.
 Г наприкінці 12 ст.

22. Доповніть твердження.

З Любецьким з'їздом князів, ініційованим Святополком Ізяславичем і Володимиром Мономахом, пов'язують...

- канонізацію братів Ярослава Мудрого – Бориса та Гліба
- початок боротьби за київський стіл між Ярославичами
- схвалення принципу спадкового володіння уділами за різними гілками Рюриковичів
- схвалення «Правди Ярославичів» – доповнення до «Руської правди»
- проголошення єднання князів перед загрозою половецьких нападів

А	Б	В	Г

- А 1, 2 Б 2, 4
 В 3, 5 Г 4, 5

23. Що з переліченого стосується доби правління Ярославичів?

- загострення князівських міжусобиць
- зміни в збірнику законів «Руська правда»
- припинення половецьких нападів
- зміцнення центральної влади
- утвердження вотчинного землеволодіння

А	Б	В	Г

- А 1, 2 Б 1, 5
 В 2, 3 Г 3, 4

24. До яких заходів удався Володимир Мономах, посівши великокнязівський стіл?

А	Б	В	Г
- А ініціював скликання Любецького з'їзду князів
 Б сприяв ухваленню «Устава» – доповнення до збірника законів «Руська правда»
 В виділив Печерському монастирю кошти для будівництва Успенського собору
 Г узяв участь у поході проти половців, оспіваному в «Слові о полку Ігоревім»

25. Серед причин роздробленості Київської Русі називають

- зменшення загрози нападів степових кочовиків
- втручання Візантії у справи руських князів
- різний етнічний склад територій Київської Русі
- розвиток землеволодіння, зміцнення його вотчинної форми
- антикнязівську опозицію бояр

А	Б	В	Г

- А 1, 3 Б 2, 4
 В 2, 5 Г 3, 4

26. Наслідками роздробленості Русі вважають

- зростання воєнного потенціалу Русі
- князівські міжусобиці
- розквіт господарства та культури
- зміцнення влади київського князя
- посилення боротьби між Києвом та Переяславом

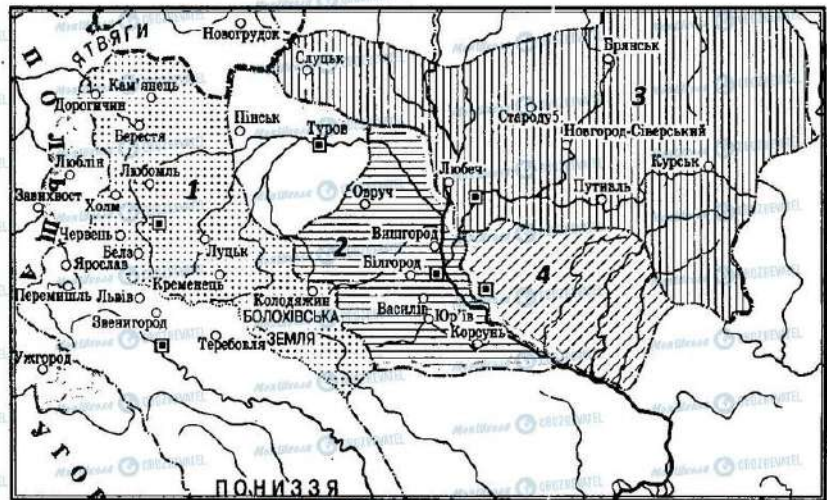
А	Б	В	Г

- А 1, 4 Б 2, 3
 В 2, 5 Г 3, 4

27. У якому рядку цифри відповідають назвам заштрихованих князівств на українських землях за доби роздробленості?

А	Б	В	Г

- А 1) Київське, 2) Волинське, 3) Галицьке, 4) Переяславське
 Б 1) Переяславське, 2) Київське, 3) Волинське, 4) Чернігівське
 В 1) Волинське, 2) Київське, 3) Чернігівське, 4) Переяславське
 Г 1) Галицьке, 2) Волинське, 3) Чернігівське, 4) Київське

28. Доповніть твердження.

Київське князівство за доби роздробленості визначалося...

А	Б	В	Г

- А розгортанням подій, увічнених у «Слові о полку Ігоревім»
 Б відсутністю міжкнязівських суперечок за право володіти столом
 В піднесенням князівства за правління династії Ольговичів
 Г найбільшою кількістю населення з-поміж інших князівств

29. Доповніть твердження.

Про Чернігівське князівство в другій половині 12 ст. відомо, що...

А	Б	В	Г

- А його терени лишалися спільною спадщиною роду Рюриковичів
 Б представники місцевої династії Ольговичів вели боротьбу за київський стіл

В у 1178 р. стіл посів Ігор Святославович, увічнений у «Слові о полку Ігоревім»

Г воно сягнуло свого розквіту за дуумвірату Святослава Всеволодовича та Рюрика Ростиславича

30. Що з переліченого стосується переяславського князя Володимира Глібовича?

А	Б	В	Г

А початок роздробленості Русі: утворення удільного князівства

Б захоплення Києва та його найбільший погром

В перша згадка назви Україна в літописі

Г героїчний захист Переяслава від монгольської навали

31. Укажіть правильне твердження.

А	Б	В	Г

А Добою роздробленості дослідники називають період в історії Київської Русі від початку 11 до середини 13 ст.

Б Історики витлумачують добу роздробленості не як розпад Київської держави, а як зміну її устрою та форми правління.

В Коли року 1147 стало вакантним місце митрополита, Ярослав Мудрий наполог, щоб на цю посаду обрали русича – Клима Смолятича.

Г Найзаселенишим князівством Київської Русі за доби роздробленості було Переяславське князівство.

32. Хто з князів є автором твору, у якому подано приклад вірцевого правителя і який навчає гідної цього високого звання поведінки та способу життя?

А	Б	В	Г

А Всеволод Ярославич

Б Володимир Мономах

В Мстислав Володимирович

Г Ярослав Осмомисл

33. Що з переліченого характеризує політичне життя Русі в першій половині 11 ст.?

А	Б	В	Г

А урегулювання міжкнязівських відносин в тогочасних законах

Б зростання впливу місцевої родоплемінної знаті

В усталення принципу успадкування великокнязівського столу

Г зміцнення монархічної влади династії Рюриковичів

34. У якому рядку верстви та станові групи Київської Русі перелічено відповідно до щаблів соціальної піраміди?

А	Б	В	Г

А купці, бояри, князі, смерди

Б закупи, князі, дружинники, смерди

В холопи, челядь, смерди, бояри, князі

Г бояри, холопи, князі, смерди

35. Доповніть твердження.

У першій половині 11 ст. боярство

А	Б	В	Г

А формувалося як стан унаслідок запровадження християнства

Б було найчисельнішою групою тогочасного суспільства

В мало землю, вело власне господарство та платило князеві данину

Г отримувало від князів земельні мастки за військову службу

36. Хто такі смерди?

А	Б	В	Г

А Залежні, але особисто вільні люди, які мали власне господарство, землю, мешкали в князівських селах і платили князеві данину.

Б Залежні люди, здебільшого полонені, яких можна було продавати, дарувати, передавати в спадщину.

В Люди, які з різних причин випадали зі свого звичного середовища, втрачали з ним зв'язок.

Г Селяни, які працювали «за купу» в господарстві пана.

37. За чийого князювання з'явилася перша школа для навчання дітей знаті?

А	Б	В	Г

А за княгині Ольги

Б за князя Володимира Великого

В за князя Ярослава Мудрого

Г за князя Володимира Мономаха

38. У якому столітті відбуваються події, про які йдеться в уривку з літературного твору?

«Ігор сей, славен князь, міццю розум оперезав, мужністю сердечною нагострив, ратного духу виповнивсь та й повів полки свої хоробрі на землю Половецьку, за землю Руську!»

А	Б	В	Г

А друга половина 11 ст.

Б перша половина 12 ст.

В друга половина 12 ст.

Г перша половина 13 ст.

39. Доповніть твердження.

Про «Слово о полку Ігоревім» відомо, що твір

А	Б	В	Г

А створено Володимиром Мономахом за свіжими слідами події, десь 1187 р.

Б присвячено боротьбі князя Ігоря Святославовича за новгород-сіверський стіл

В закликає князів до припинення чвар, збереження єдності Русі

Г створено за візантійськими книжними традиціями

40. Укажіть, з якого літературного твору наведено уривок.

«Тож, Бога ради, не лінуйтеся, я благаю вас. Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступайте самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте і не повелівайте вбити його; не погубляйте ніякої душі християнської. Лінощі ж – усякому лихому мати: що людина вміє – те забуде, а чого ж не вміє – то того не вчиться».

А	Б	В	Г

А «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона

Б «Слово о полку Ігоревім»

В «Ізборник Святослава»

Г «Повчання дітям» Володимира Мономаха

41. У якій іконописній майстерні було створено зображену пам'ятку?

А	Б	В	Г

А Києво-Печерського монастиря

Б Софійського собору в Києві

В Успенського собору в Галичі

Г Успенського собору у Володимирі

42. Хто такий Агапіт?

А	Б	В	Г

- А найвідоміший лікар кінця 11 ст.
 Б київський іконописець кінця 11 ст.
 В відомий літописець початку 12 ст.
 Г перший з русичів митрополит середини 11 ст.

43. Родину якого великого князя київського зображено на сторінці «Ізборника» 1073 р.?

А	Б	В	Г

- А Володимира Великого
 Б Ярослава Мудрого
 В Святослава Ярославича
 Г Володимира Мономаха

44. Доповніть твердження.

Про ікону Вишгородської Богоматері відомо, що

А	Б	В	Г

- А вона була створена малярами галицько-волинської іконописної школи
 Б Андрій Боголюбський у 1155 р. вивіз її до Володимира-на-Клязьмі
 В вона врятувала, за легендою, місто Холм від захоплення монголами
 Г її було знайдено й реставровано наприкінці 20 ст. у м. Луцьку

45. Яку рукописну книгу ілюструє зображена книжкова мініатюра?

А	Б	В	Г

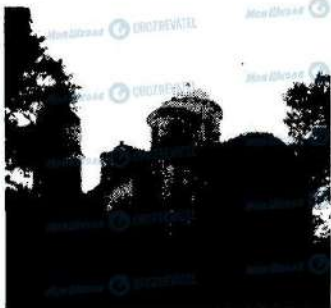
- А Реймське Євангеліє
 Б Остромирове Євангеліє
 В «Ізборник Святослава»
 Г Мстиславове Євангеліє

46. Яке місто прикрашають зображені пам'ятки архітектури?

А	Б	В	Г

- А Київ
 Б Галич
 В Переяслав
 Г Чернігів

47. Доповніть твердження.

Спасо-Преображенський собор у Чернігові

А	Б	В	Г

- А перший християнський кам'яний храм Київської Русі
 Б збудований братом Ярослава – Мстиславом Володимировичем
 В став місцем поховання Ярослава Мудрого
 Г головний митрополичий храм Русі

48. Про спорудження якого храму йдеться у фрагменті з джерела?

«Заснована ж була сія божественна церква Богородична в літо 1073. У дні благовірного князя Святослава, сина Ярославового, який своїми руками почав рів копати, стала будуватися церква ця».

А	Б	В	Г

- А Успенський собор Києво-Печерського монастиря
 Б Кирилівська церква в Києві
 В Михайлівський собор Видубицького монастиря в Києві
 Г Спасо-Преображенський собор в Чернігові

У завданнях 49–53 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблиці на перетині відповідних рядків (цифри) і колонок (букви).

49. Встановіть відповідність між іменами князів та твердженнями, які їх характеризують.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

- 1 Олег
 2 Ігор
 3 Володимир Великий
 4 Ярослав Мудрий

- А Запровадив новий принцип спадкування – київський стіл мав послідовно переходити до старшого за віком брата.
 Б Княжив у Києві впродовж 30 років; за легендою, цього князя спіткала смерть від коня.
 В Першим почав карбувати монети зі срібла та золота зі своїм портретом та князівським знаком – тризубом.
 Г Під час другого Балканського походу під Аркадіополем зазнав першої своєї військової поразки.
 Д Сутичкою з деревлянами розпочав своє князювання, у протистоянні з ними знайшов свою смерть.

50. Установіть відповідність між літописними уривками та іменами князів, яких вони стосуються.

- 1 «Заложив... город – великий Київ, а в города сього ворота є Золоті. Заложив він також церкву святої Софії, премудрости Божої, митрополію, а потім церкву на Золотих воротах, кам'яну, Благовіщення святої Богородиці. І при нім стала віра християнська плодитися в Русі і розширяться, і чорноризці стали множитися, і монастирі почали з'являтися...»
 2 «Коли прийшли візантійські посланці до нього і піднесли дари, він і не глянув на них, а повелів сховати їх... І мовив один: «Спитуй його ще один раз. Пошли ще йому оружжя». І принесли йому меч, і він, узявши, став

любуватися ним, і хвалити, і дякувати цесареві». Згоджуйся на данину...»

3 «Вийшов... з священниками цесарициними і корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду, і стояли – ті до шиї, а другі – до грудей. Діти ж не відходили од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили у воді, а священники, стоячи, молитви творили...»

4 «Пішов... на греків... І порадилися руси, і вийшли, оружившись, проти греків, і битва межи ними обома була люта, і заледве одоліли греки... Феофан, сановник Романа, зустрів їх у човнах з вогнем і став пускати вогонь трубами на човні руські. І було видно страшне диво...»

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

- А Олег
- Б Ігор
- В Святослав
- Г Володимир Великий
- Д Ярослав Мудрий

51. Установіть відповідність між крилатими висловами та роками, під якими їх записав літописець.

- 1 «Кожен хай держить отчину свою...»
- 2 «Хай буде се мати городам руським...»
- 3 «І роздерлася вся руська земля...»
- 4 «За ним же Україна багато потужила...»

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

- А 882 р.
- Б 988 р.
- В 1097 р.
- Г 1132 р.
- Д 1187 р.

52. Установіть відповідність між зображенням храмів Київської Русі та їхніми назвами.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

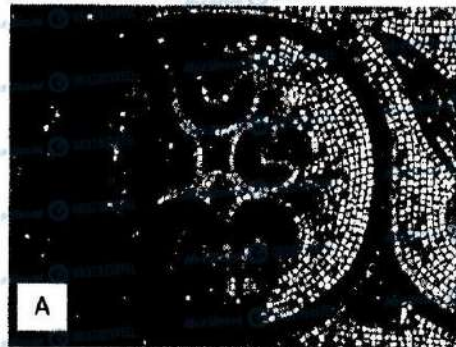

- А Софійський собор у Києві. Перша половина 11 ст. Сучасний вигляд
- Б Спасо-Преображенський собор в Чернігові. 1036 р. Сучасний вигляд
- В Успенський собор Києво-Печерської лаври. 1073–1078 рр.
- Г П'ятницька церква в Чернігові. Кінець 12 – початок 13 ст.
- Д Михайлівський Золотоверхий собор Михайлівського монастиря в Києві. 1108–1113 рр. Сучасний вигляд

53. Установіть відповідність між поняттям (терміном) та зображенням, що його стосується.

	А	Б	В	Г
1				✓
2				
3				
4				

- 1 графіті
- 2 мозаїка
- 3 фреска
- 4 книжкова мініатюра

Д

У завданнях 54–55 розташуйте події в хронологічній послідовності. Поставте позначки в таблиці відповідей на перетині відповідних рядків (цифри) і колонок (букви).

54. Установіть послідовність подій, про які йдеться в уривках із джерел.

	А	Б	В	Г
1				
2				
3				
4				

А «...Імператор згодився на переговори і в позолоченій зброї, на коні приїхав до берега Істра в супроводі великого загону вершників, що виблискували зброєю. Святослав переїздив через ріку в скіфському човні і, сидючи за веслом, веслував разом з іншими без жодної різниці...»

Б «...Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: «Якщо не з'явиться хто завтра на ріці – багатий, чи убогий, чи старець, чи раб, – то мені той противником буде». І, це почувши, люди йшли, радіючи, і говорили: «Якби се не добре було, князь і бояри всього б не прийняли...»

В «Коли ж поляни жили осібно і володіли родами своїми, то було між них три брати: одному ім'я Кий, а другому – Щек, а третьому – Хорив, і сестра їхня – Либідь... Зробили вони городок і на честь брата їхнього найстаршого назвали його Києвом».

Г «Мстислав вийшов на лови, і розболівся, і помер. І положили його у Чернігові в церкві святого Спаса, що її він спорудив був сам; було бо зведена її при ньому так заввишки, як, на коні стоячи, можна рукою досягти. Після цього ж узяв волость його всю Ярослав і став єдиновладником Руської землі».

55. Установіть хронологічну послідовність подій.

	А	Б	В	Г
1				
2				
3				
4				

А Любецький з'їзд (снем) князів
Б створення Остромирового Євангелія
В створення «Слова о полку Ігоревім»
Г укладення першої редакції «Повісті минулих літ»

У завданнях 56–59, які мають шість варіантів відповідей, оберіть три правильні відповіді й запишіть їх номери у клітинки.

56. Які з літописних фрагментів стосуються Святослава Ігоровича?

☐	☐	☐
--------------------------	--------------------------	--------------------------

1 «І почав... посилати забирати дітей у нарочитих мужів своїх і віддавати їх на навчання книжне».

2 «До книг він мав нахил, читаючи їх часто вдень і вночі».

3 «Ти, княже, чужої землі шукаєш і дбаєш про неї, а свою полишив...».

4 «Сам був хоробрий і легкий. Ходячи, яко пардус, багатю воєн він чинив...».

5 «І став він, городи зводити по Десні, і по Остру, і по Трубежу, і по Сулі, і по Стугні».

6 «Не любо мені в Києві жити. Хочу жити в Переяславці на Дунаї, бо то є середина землі моєї».

57. За правління в Київській Русі князя Ярослава Мудрого...

☐	☐	☐
--------------------------	--------------------------	--------------------------

1 уперше висвячено на митрополита-русича

2 розгромлено Хозарський каганат

3 розпочато карбування перших руських монет

4 споруджено Десятинну церкву

5 уклалися шлюби князівської родини з європейськими володарями

6 укладено перший збірник законів «Руська правда»

58. Які твердження стосуються князя Володимира Мономаха?

☐	☐	☐
--------------------------	--------------------------	--------------------------

1 син Ярослава Мудрого, який згідно із заповітом батька отримав у володіння чернігівські землі

2 гуртував сили для відсічі половцям, сам узяв участь близько у 80 битвах проти них

3 одружений з дочкою візантійського імператора Константина Мономаха

4 перший раз був вигнаний з київського столу під час повстання киян

5 об'єднав більшу частину території Київської держави, припинив князівські усобиці

6 автор «Повчання», адресованого власним дітям

59. Які терміни стосуються мистецтва рукописної книги?

☐	☐	☐
--------------------------	--------------------------	--------------------------

1 биліни

2 мініатюра

3 дитинець

4 фібула

5 буквиця

6 заставки